

Klokkenluiders in de wetenschap

In een beschaafde en rationele samenleving is wetenschap een groot goed. Besluitvorming, zowel in het publieke als in het private domein, vindt er plaats op basis van wetenschappelijke kennis en inzichten, dat wil zeggen 'objectieve kennis', vastgesteld volgens de 'regelen der kunst' en daarmee controleerbaar en herhaalbaar. Het is dit waarheidsideaal waarop de wetenschap haar autonomie- of vrijheidsideaal baseert: wetenschappelijke, ofwel 'objectieve' kennis kan alleen totstandkomen vrij van externe belangen en druk.

In werkelijkheid wordt deze ideale situatie slechts zelden bereikt. De grote belangen en de vaak sterke machtspositie van opdrachtgevers leiden er regelmatig toe dat de vrijheid van wetenschap onder druk komt te staan. Zo staat de haast die opdrachtgevers veelal hebben, op gespannen voet met een gedegen opzet en daardoor vaak lange duur van onderzoek. Voorts dienen we ons te realiseren, dat beslissers voor een effectieve en snelle besluitvorming gebaat zijn bij wetenschappelijke eenstemmigheid onder experts over de analyse van een vraagstuk. Algemeen geaccepteerde en onomstreden wetenschappelijke kennis levert een krachtige legitimeringsgrond voor hun beleid. Omgekeerd betekent dit dat reeds één of enkele dissidente geluiden, zeker als deze komen uit gezaghebbende en onverdachte wetenschappelijke bron, grote gevolgen kunnen hebben voor de besluitvorming: consensus maakt dan plaats voor controverse (Martin 1999).

Machts- en invloedsuitoefening door externe belanghebbenden zal er dan ook op gericht zijn om publicatie van onwelgevallige en controversiële onderzoeksresultaten te voorkomen en deze bij voorkeur en zoveel mogelijk buiten de openbaarheid te houden. Niet altijd slagen deze pogingen tot beheersing. Wanneer onderzoekers toch in de openbaarheid treden met hun dissidente onderzoeksuitkomsten en opvattingen, lopen zij het risico doelwit te worden van aanvallen op hun werk en persoon, met soms vergaande gevolgen.

De vraag is nu hoe we de vrijheid van wetenschap adequaat kunnen beschermen tegen externe druk, zonder van individuele onderzoekers zulke grote persoonlijke offers te vragen. Om deze vraag te kunnen beantwoor-

den en voorstellen hiertoe op hun merites te kunnen beoordelen, is het dienstig om eerst na te gaan op welke wijze druk wordt uitgeoefend op dissidente onderzoekers. Veel druk wordt uiteraard al 'binnenskamers' uitgeoefend: in rechtstreeks overleg tussen onderzoeker en opdrachtgever of in begeleidingscommissies wordt onderhandeld over de uitkomsten of over de vraag wat wel en wat niet te publiceren. Echter, wanneer onderzoekers zich te weinig soepel betonen of zich te onafhankelijk opstellen, blijken externe belanghebbenden zich vaak rechtstreeks en met succes te wenden tot de superieuren (afdelingschefs, directeurs van onderzoeksinstituten, universiteitsbestuurders) van de onderzoekers (Köbben en Tromp 1999; Martin 1999). Op zich is dit misschien niet zo verbazingwekkend, maar wel verbazingwekkend, althans in mijn ogen, is dat deze superieuren vaak nogal makkelijk, of zelfs reeds bij voorbaat de zijde van de opdrachtgever lijken te kiezen. Dat geldt niet alleen voor de leiding van commerciële onderzoeksbureaus, maar het is onthutsend dat ook universiteitsbestuurders op dit punt soms bepaald zwakke knieën blijken te hebben. Gelukkig is dit niet altijd het geval. En wanneer onderzoekers zich door hun superieuren gesteund weten, kunnen opdrachtgevers slechts weinig invloed uitoefenen op de onderzoeksresultaten. Indien daarentegen van hogerhand geen steun wordt verleend, of zelfs actief druk wordt uitgeoefend, wordt de positie van onderzoekers al snel onhoudbaar. Bovendien gaat van een dergelijk optreden door superieuren een afschrikwekkende werking uit, waardoor andere onderzoekers zich wel twee keer zullen bedenken voordat zij met kritiek naar buiten treden.

Martin (1999) concludeert dan ook dat de hiërarchische structuur van het hedendaagse wetenschapsbedrijf in het voordeel werkt van externe belangengroepen. Zorgelijk is dat deze situatie niet alleen voorkomt bij commerciële onderzoeksbureaus, maar zich ook voordoet aan de universiteit, toch traditioneel de 'vrijplaats' voor belangeloos wetenschappelijk onderzoek. Het toegenomen belang van contractonderzoek als inkomensbron versterkt de afhankelijkheid van universiteiten van opdrachtgevers en maakt onderzoeksleiders en bestuurders gevoelig voor niet-wetenschappelijke overwegingen en externe druk. Vooral het dreigement geen vervolgoopdrachten te verstrekken is een sterk wapen in handen van opdrachtgevers, met name wanneer onderzoeksgroepen of -instellingen structureel afhankelijk zijn geworden (of zichzelf hebben gemaakt) van contractonderzoek. Terugdringing van een te grote afhankelijkheid van commercieel onderzoek en een gelijktijdige uitbreiding van het onderzoek in de eerste en tweede geldstroom zou dan ook wenselijk zijn, maar een dergelijk voorstel maakt in het huidige maatschappelijke en politieke klimaat, waarin de ondernemende universiteit wordt verheerlijkt, weinig kans van slagen.

Hoe kan de vrijheid van wetenschap onder deze omstandigheden dan wél worden gewaarborgd? Köbben en Tromp (1999: 176-177) hebben de

aanstelling bepleit van een Vertrouwenspersoon voor de Wetenschap; de KNAW werkt in samenwerking met NWO en VSNU aan de instelling van een Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit en de aanwijzing van lokale vertrouwenspersonen, een initiatief dat overigens een meer beperkte, intern-wetenschappelijke taakstelling lijkt te hebben (Nieuwsblad van het Noorden, 30 november 2001). Beide voorstellen zijn naar mijn mening ontoereikend, juist vanwege de rol die superieuren in de praktijk spelen in de onderdrukking van dissidente onderzoekers. Wat nodig is, is een veel verdergaande wettelijke bescherming van wetenschappelijke klokkenluiders. Niet alleen dient er een gedragscode te komen, maar ook *externe en onafhankelijke klokkenluiderscommissies* die door klokkenluiders gesignaleerde misstanden onderzoeken, vergelijkbaar met commissies die nu al bestaan voor rijks- en gemeenteambtenaren (vergelijk Arjen Schreuder, 'Klokkenluiders beter beschermen', NRC-Handelsblad, 19 februari 2002). Een dergelijke, wettelijke regeling is beslist noodzakelijk, maar vermoedelijk niet afdoende, gelet op de beperkte effectiviteit die ervan is te verwachten (zie nader Bovens 2001).

Een meer radicale oplossing is de principiële openbaarheid van alle wetenschappelijke onderzoek en kennis, waarbij niet alleen de onderzoeksuitkomsten, maar ook het onderliggende onderzoeksmateriaal (zodanig geanonimiseerd) en alle correspondentie en andere informatie openbaar wordt gemaakt. Immers, waar blijken de conflicten steeds weer om te draaien? Om pogingen om te voorkomen dat onwelgevallige uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek of op wetenschappelijke gronden geformuleerde kritiek op beleidsvoornemens openbaar worden gemaakt en aldus de besluitvorming kunnen beïnvloeden. De enige afdoende remedie is daarom de *principiële openbaarheid van al het wetenschappelijke onderzoek dat relevant is voor politieke en maatschappelijke besluitvorming*, ongeacht wie het uitvoert en ongeacht wie er de opdracht toe heeft gegeven. Op deze wijze kunnen buitenstaanders zich zelf een oordeel vormen over kwaliteit, uitkomsten en betekenis van het onderzoek. Een dergelijke openbaarheid dient wettelijk vastgelegd te worden en niet-naleving ervan zou moeten worden bestraft. Net zoals nu de mogelijkheid wordt overwogen om individuele overheidsfunctionarissen in voorkomende gevallen strafrechtelijk te vervolgen, zou deze mogelijkheid ook moeten gelden op het gebied van de openbaarheid van wetenschappelijke kennis, waarbij het (doen) achterhouden van relevante wetenschappelijke kennis en inzichten strafbaar wordt gesteld.

Een wettelijke regeling voor de openbaarheid van wetenschappelijke kennis zal de grote machtsongelijkheid die nu meestal bestaat tussen onderzoeker en opdrachtgever, niet opheffen, maar wel verkleinen. Bovendien maakt het de weg vrij om de discussie over de juistheid en betekenis van wetenschappelijke onderzoeksresultaten daar te voeren waar zij thuis-

Henk van Goor | *Klokkenluiders in de wetenschap*

hoort: in het wetenschappelijke domein. En daarvan valt alleen maar een positief effect te verwachten op de kwaliteit van het wetenschappelijke (opdracht)onderzoek.

Geraadpleegde literatuur

Bovens, M. (2001) Bescherming van de 'klokkenluiders'. In: T. Abma en R. in 't Veld (red.), *Handboek beleidswetenschap: Perspectieven, thema's, praktijkvoorbeelden*. Amsterdam: Boom, p. 165-178.

Köbben, A.J.F. en H. Tromp (1999) *De onwelkome boodschap of Hoe de vrijheid van wetenschap bedreigd wordt*. Amsterdam: Jan Mets.

Martin, B. (1999) Suppression of dissent in science. *Research in Social Problems and Public Policy* (7) 105-135.